

ATASÖZLERİ İLE MITOLOJİK DÜŞÜNCENİN İLGİSİ BAKIMINDAN TÜRK KÜLTÜRÜNDE BAZI HAYVANLAR

Turan DEMİR*

Hasan DEMİR**

Özet

Mitler, topluluğun bilinçaltında var olan ortak kültür öğelerinden meydana gelir ve algılara göre anlamlandırılan kavram ve nesnelere sözlü kültür ürünlerine yansır. İlk zamanlarda hayatta kalmak zorunda olan insanoğlu, hayvanları avlamak zorunda kalmış, zamanla onlara saygı göstermiş, tapmış, imge ve semboller aracılığı ile kültürel değerlerinde yer vermiştir. Çevresel şartlar göz önüne alındığında sürekli hayvanlarla içli dışlı olan insanoğlu, hayvanlara işlevlerine göre sözlü kültür ürünlerinde sembolik anlamlar yüklemiştir. Sözlü kültür ürünleri içerisinde bulunan atasözleri, insanların ortak değerler etrafında birleştiği dünya görüşünü, değerleri ve inançları yansıtan, belli bir tecrübeye dayanan, kolektif hafızada duygu ve düşüncelerin yansıtıldığı kalıplaşmış özlü sözlerdir. Atasözlerinin içeriğinde geçen hayvanların kültürel ve sosyal hayattaki işlevselliği hakkında bilgi edinilebilir. Mitolojik kökene göre bazı hayvanların algılanış şeklinin atasözlerine yansımada da görülmektedir. Bu durum atasözlerinin oluşum zamanı ile ilgilidir. Bu çalışmada Türk Dil Kurumunun Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nün veri tabanında bulunan 2396 adet atasözü taranmış, 554 tane atasözünde adı geçen hayvanlar mitolojik bağlamına göre incelenerek at, kurt, inek-öküz (boğa), yılan, it/köpek, domuz, aslan, ayı, fare/sıçan, koyun/koç, tavuk/horoz, deve ve keçi Türk mitolojisindeki yerine göre atasözlerinde kullanım şekli araştırılmıştır. Bazı hayvan adları, atasözlerinde mitolojik kökenine bağlı olumlu/olumsuz anlamlarda kullanılırken bazı hayvan adlarının da mitolojik kökeninden uzak işlevsel özelliklerine göre kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mit, Kültür, Sözlü Kültür Ürünleri, Atasözleri, Hayvanlar.

SOME ANIMALS IN TURKISH CULTURE ON THE BASE OF PROVERBS AND MYTHOLOGICAL THINKING

Abstract

Myths consist of common cultural elements existing in the subconscious mind of the community. Concepts and objects interpreted based on perceptions are seen in oral culture products. Mankind had to hunt animals in order to survive in the early times, but later on they worshiped and respected them in time. Further, they included animals in their cultural values via images and symbols. Considering the environmental conditions, mankind who has been constantly in touch with animals in some way attributes symbolic meanings to animals in oral culture products based on the functions of animals. Proverbs included among oral culture products are sayings that reflect the common worldview, values and beliefs in which people unite, are based on a certain experience, and reflect emotions and thoughts in the collective memory. We can learn about the functionality of the animals used in the proverbs in terms of cultural and social life. On the other hand, some animals are not included in proverbs according to their mythological origin. This is related to the formation period of proverbs. In this study, we examined 2396 proverbs in the database of the Dictionary of Proverbs and Idioms of the Turkish Language Institution and analysed the usages of the animal names such as horse, wolf, cow-ox (bull), snake, dog, pig, lion, bear, mouse/rat, sheep/ram, chicken/rooster, camel and goat in 554 proverbs according to their place in Turkish mythology. Some animal names are used in proverbs with positive/negative meanings based on their mythological origins, whereas others are used according to their functional characteristics rather than their mythological origins.

Keywords: Myth, Culture, Oral Culture Products, Proverbs, Animals.

* Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, demirturan46@gmail.com.

** Öğretmen, Samsun/Ladik Akpınar Fen Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı öğretmeni, hasandemir.5@hotmail.com.

GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğu zamandan bu yana hayvanlarla her zaman iç içe yaşamış ve bu hayvanlara karakter ve şekil özelliklerine göre düşünüş sistemlerinde çeşitli anlamlar yüklemiştir. Hayvanlara yüklenen bu anlamlar ve semboller, hayvanların insanların algı dünyasında yarattığı etkiler neticesinde şekillenmiştir. Kültürün çıkış noktasının insanların gereksinimlerine göre kendini, tabiatı algılama ve anlamlandırma dönemi olan mitolojik dönem olduğu düşünüldüğünde ilkel insan; beslenme, barınma ve üreme üzerine kurulu biyolojik yaşamlarında hayvanları gerek dinsel/mitolojik tasavvurlarında gerekse biyolojik olarak algı dünyasında sembolleştirmiştir.

Mit, insanların varlıkları kutsal bir yapı üzerine inşa ettiği değerdir. Bir varlığın kutsal dönemde yaratılışı ve çevresi ile etkileşimini ortaya koyan menşe mitleri, insanın anlamsal dünyasında varlığın algılanış şeklini belirlemiştir. Bu durum soyut ve somut kültür ürünlerine de yansımıştır. Sözlü kültür ürünlerinde de hayvanlar, dinsel/mitsel kökeninden bağımsız düşünülmemelidir. Sözlü kültür ürünleri içerisinde bulunan atasözleri, insanların ortak değerler etrafında birleştiği dünya görüşünü, değerleri ve inançları yansıtan, belli bir tecrübeye dayanan, kolektif hafızada duygu ve düşüncelerin yansıtıldığı kalıplaşmış özlü sözlerdir.

Atasözleri kendi bünyesinde toplumun kültürel kodlarını barındırır. Çobanoğlu'na göre mitler nasıl yeryüzünde insanoğlunun kaostan kozmosa geçiş sürecini aşamalarıyla ele alıp kültürel süreçleri düzenleyen kutsal anlatılar ise, atasözleri de toplum hayatı içinde var olan düzende toplumun yaşam kılavuzu olan sosyal ve kültürel düsturlardır. Atasözleri ait olduğu toplumun karakterini, yaşam tarzını ve zihniyetini ifade eder. Bu yüzden atasözleri, bir ulusun düşünce ve duygu dünyasında yer alan değerler ile bu değerler tarafından yoğurulan karakterin dışı vurumudur. Türk atasözleri milli karakterimizi yansıtan ana kaynaktır (2004: 2, 29). Aydın Oy, her ulusun bir karakteri olduğunu ve bu karakterin o ulusun yaşayışında ve anıtlarında görüldüğü gibi özellikle atasözlerinde de ortaya çıktığını dile getirir. Bundan dolayı her ulus, kendi karakterine, kendi yapısına, kendi dünya görüşüne uygun atasözleriyle düşünür, konuşur ve hareket eder (1972: 17). Kültürel kodlar, toplumdan bireye aktarılacak ortak belleğin oluşumu sağlar. Atasözleri, içeriğinde geçen nesne ve kavramlar aracılığı ile toplumun kültürel kökeninde yer alan kodların tespit edilebilmesinde de önemli bir kaynaktır (Aydın, 2018: 171).

Avcı-toplayıcı dönemde günlük yaşamlarını devam ettirmek için avlanan insanlar, tehlikelerden korunmak amacıyla doğal sığınak olan mağaralarda yaşıyorlardı. İlkeller, mağara duvarlarına besin kaynağı ve korunacak canlı olarak gördükleri hayvanların resimlerini çizmişlerdir. İlkel insanların düşünce dünyasında mağara duvarına resmi çizilen hayvanın yarattığı etki, inanç dünyası ile de açıklanabilir. İnsanın doğaüstü güçlere inandığı dönemlerde parçanın bütünü etkileyeceği büyüsel düşünce sisteminde ilkeller, mağara duvarlarına avladıkları ya da tehlikeli gördükleri hayvanların resmini çizerek onları kontrol altına almayı amaçlamışlardır. Mağara duvarlarına resmi çizilen hayvanlar genellikle at, ren geyiği, dağ keçisi, ayı ve yırtıcı hayvanlardır. Çoğunlukla, resmi çizilen bu hayvanlar hemen hemen her coğrafyada yaşamakta olduğundan toplulukların kültürlerinde kendilerine yer bulmuştur. İlkel insanların bu resimlerle çevresini tanıdığı, hangi hayvanı avlayacaklarını veya hangi hayvandan uzak durmaları konusunda bilgi sahibi olduklarını gösterir. İlkeller mana dünyasında hayvanların özelliklerine göre bir düşünce sistemi geliştirmişler, üstün özellikli hayvanlara karşı fayda ve korku ile saygı duymuşlar, zamanla da onlara tapmaya başlamışlardır. Böylece kutsal alana giren hayvanlarla ilgili de köken mitleri oluşmaya başlamıştır.

Köken mitleri, yaratılış mitlerini tamamlayan kutsal anlatılardır. Hayvanların var oluşunu kutsal alana bağlayan köken mitleri, insanların mana dünyasında o canlının önemini yansıtmaktadır. Mitolojik kökende Türk boyları, karşılaştıkları ve belli özellikleriyle fark yaratan hayvanları boy sembolleri olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca takvimlerini de hayvan isimleri ile adlandırmışlardır. On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde adı geçen hayvanların karakteristik özellikleri ile yılın nasıl geçeceği arasında bağlantı kurulmuştur. Hayvanlar, kolektif bilincin ürünü atasözlerinde de kullanılmıştır. İnsanların sosyal hayatlarının ayrılmaz bir parçası olan hayvanların sözlü kültür ürünü olan atasözlerine yansımaları da gayet doğaldır. Atasözlerinin içeriğinde geçen hayvanların kültürel ve sosyal hayattaki işlevselliği hakkında bilgi edinebilir, kutsal alanın temelini oluşturan mitoloji ile ilgili de önemli bilgilere ulaşılabilir.

1. ATASÖZLERİNDE GEÇEN HAYVAN ADLARI

Türk Dil Kurumunun *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nün* veri tabanında 2396 adet atasözü bulunmaktadır. Atasözlerimizin 554 tanesinde hayvan adları geçmektedir.

Atasözlerinde geçen hayvan adları şunlardır: At, eşek, köpek, kurt, katır, deve, tilki, fare, tavuk, horoz, kaz, aslan, ayı, şahin, turna, manda, dana, kuş, karga, kuzgun, domuz, keçi, koyun, inek, öküz, sığır, kuzu, oğlak, baykuş, balık, yılan, maymun, fil, tavşan, tazi, kedi, kurbağa, bildircin, serçe, doğan, çakal, çekirge, yengeç, samur, kartal, ördek, karınca, bülbül, sinek ve arı, saksagan, keklik, kartal.

Tablo 1: Atasözlerin Geçen Hayvan Adlarının Kullanım Sayısı

Atasözlerinde Geçen Hayvan İsimleri	Hayvan İsimlerinin Geçtiği Atasözü Sayısı	Kuzu	
At	82	İnek/Öküz/Dana	21
Eşek	25	Balık	12
İt/Köpek	73	Yılan	18
Kurt	31	Maymun	3
Katır	3	Fil	1
Deve	24	Tazi	2
Tilki	9	Kedi	17
Fare/Sıçan	13	Kurbağa	3
Tavuk/ Horoz	31	Tavşan	2
Kaz	7	Bildircin	1
Aslan	19	Serçe	3
Ayı	11	Doğan	1
Şahin	4	Çakal	2
Turna	2	Çekirge	1
Manda	4	Samur	2
Yengeç	1	Ördek	3
Kuş	32	Karınca	4
Karga	8	Bülbül	2
Kuzgun	2	Sinek	5
Domuz	7	Arı	6
Keçi-Oğlak	21	Kartal	1
Koyun/Koç-	30	Baykuş	2
		Keklik	1
		Saksagan	2

Atasözlerinde geçen ve kullanım oranlarına göre hayvan adlarının mitolojik düşünce sistemi ile bağı olanlar şunlardır: At, kurt, İnek/öküz, yılan, it/köpek, domuz, aslan, ayı, fare/sıçan, koyun/koç, tavuk/horoz, deve ve keçi.

2. ATASÖZLERİNDE GEÇEN BAZI HAYVAN ADLARININ TÜRK MİTOLOJİSİNDEKİ YERİ

2.1. At

Türk mitolojisinde at, kült olarak kabul edilmiştir. Türkler atı evcilleştirip savaşlarda kullanan ilk millettir. Türk mitolojisinde atın Tanrı'yı gördüğüne dair bir inanış vardır. Yakut efsanesine göre at, Tanrı'nın buyruğu ile yerdeki savaşçılara hizmet etmesi için gönderilmiştir (Karadavut, 2010: 75). Şaman anlatılarında şamanı Tanrı katına taşıyan binek hayvanların birisi de attır. Türklerin sosyal hayatından bağımsız düşünülemeyen at, sözlü kültür ürünlerinde de kendine sıkça yer bulmuştur. Atasözlerinde at, olumlu manalara gelecek şekilde; meydan, yiğit, avrat, it, eşek gibi unsurlarla birlikte kullanılmıştır. At adının geçtiği seksen iki adet atasözü vardır ve bazıları şunlardır:

“Atta, avratta uğur vardır, At ile avrat yiğidin bahtına, Atın ölümü arpadan olsun, Arpa verilmeyen at, kamçı zoruyla yürümez, Ata arpa, yiğide pılav, At arıklıkla, yiğit gariplikle, Atta karın, yiğitte burun, At yiğidin yoldaşındır, At ölür meydan (nalı) kalır, yiğit ölür şan (namı) kalır, Atın ürkeği, yiğidin korkağı, Atın dorusu, yiğidin delisi, Atın tepmezi, itin kapmazı olmaz, Ata da soy gerek, ite de, At yedi günde, it yediği günde, At ölür, itlere bayram olur, Aç at yol almaz, aç it av almaz, At bulunur meydan bulunmaz, meydan bulunur at bulunmaz, At var meydan yok, Attan düşene yorgan döşek, eşekten düşene kazma kürek, Atlar tepişir, arada eşekler ezilir”...

Atasözlerinde avrat ve at, yiğidin tamamlayıcı unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk kültür tarihinde yiğidin iyi bir eşe ve iyi bir ata sahip olması gerektiğine inanılır. At, Türk kültüründe statü sahibi olmanın önemli bir göstergesidir. Dede Korkut'ta Boğaç'ın boğayı öldürerek erginlenme yolculuğunda kahramana adı (*Boğaç*) ve tahtı ile birlikte bir de at verilir, böylelikle kahraman (Yiğit) statüsü kazanmış olur (Çelik, 2020:75). At ve yiğit kelimelerinin bir arada bulunduğu atasözlerinde yiğitlerin diğer özellikleri de dikkat çekmektedir. *“Atın dorusu, yiğidin delisi”* atasözü ile yiğit olarak görülen kişinin diğer özelliği de at ile birlikte verilmiştir.

Bazı atasözlerinde iyi atların özellikleri verilmiştir. *“Alma alı, sat yağızı; bin doruya, besle kırı”* *“Atın dorusu, yiğidin delisi”* atasözlerinde doru renkteki atın makbul olduğuna vurgu yapılmıştır. Bazı atasözlerinde de atın hızlı bir ulaşım aracı olmasını *“Atlıya saat olmaz”* sözü ile anlatırken, bazı atasözlerinde de atın sosyal hayatta mevki göstergesi olarak

kullanıldığını “*Abdal ata binince bey oldum sanır, şalgam aşa girince yağ oldum sanır*” görebiliriz. Bu durum atın toplumda iyi bir statüyü temsil etmesinden kaynaklanmaktadır.

At ve it kelimelerinin geçtiği atasözlerine bakıldığında Türk kültüründe değerli olan atın, değersiz olan it/köpek ile karşılaştırıldığını *At ölür itlere bayram olur*” atasözünde görmekteyiz. Türk mitolojisinde kült bir unsur olan at, “*Ata da soy gerek, ite de*” atasözünde it ile karşılaştırılarak hayvanların Türk kültüründeki değeri göz önüne serilmiştir. At ve eşek “*Atlar tepişir, eşekler arada ezilir*” atasözünde karşılaştırılarak benzer bir durum sergilenmiştir. At, toplumda mevki sahibi insanlar ile özdeşleştirilmiştir.

Türklerin atı ilk kez evcilleştirip savaş meydanlarında kullanması askeri bir üstünlük sağlamıştır. Mertlik, savaşçılık göstergesi olarak meydan ve at bir arada kullanılmıştır. “*At bulunur meydan bulunmaz, meydan bulunur at bulunmaz*” atasözü bu durumu yansıtan bir örnektir.

Türklerin kültür tarihinin derinliklerine bakıldığında atın avcı-savaşçı-göçebe Türk toplumunda ne kadar önemli olduğunu görmemek mümkün değildir. At, Türk mitolojisinde Tanrı kutunu taşıyan hayvandır. Çoruhlu’ya göre at, Türklerle ilgili efsane, destan ve hikâyelerde sahibinin yoldaşı ve en değerli varlığıdır. Avcı-savaşçı toplulukların kuvvet ve kudret simgesi de olmuştur. Bay Ülgen’in sembolü olan at, Bay Ülgen’e kurban olarak sunulmuştur. Şamanı gökyüzüne taşıyan atın kanatlı olduğuna inanılır. Kurganlarda ölen kişilerin ruhlarını Tanrı katına taşıması için yanlarına atları da gömülmektedir. At, böylece ruh taşıyıcı olarak ölümün de simgesi olmuştur. At, Türklerin Gök Tanrı’ya sunduğu en değerli kurbanlar arasındadır. At kurbanları yılın her zamanında yapılmayarak belli zamanlarda, belli kurallara göre yapılmıştır (1998:155,156).

Divanı Lügati-t Türk’teki “*Kuş kanatın, er atın*” şeklindeki atasözü, *Dede Korkut’ta* sahibini kırk yıl bekleyen atla ilgili anlatı, atı olmadan savaş kazanamayan yiğitler, Manas’ın Ak Boz’u, Köroğlu’nun Kır At’ı atın yiğit ile özdeşleştiğini ve Türk kültür tarihinde ata verilen önemi göstermektedir.

2.2. Kurt

Bayat’a göre Türk mitolojisinde kurt, Gök Tanrı’nın yeryüzündeki zoomorflaşmış halidir. Türeyiş mitlerinin başkahramanı, Tanrı’nın rengi ile sembolize edilen hayvan kurttur. Adının bozkurt veya gökbörü olması kurdun renk sembolizmi altında Tanrıoğlu olduğunu göstermektedir. Kurt, Türk mitolojisinde Tanrı’dan gelen kutsal hayvan, kurtarıcı kahraman, koruyucu ruhtur (2007: 165,172).

Halk inanış ve uygulamalarında kurt, koruyucu ruh ve üremenin sembolleşmiş varlığıdır. Bayat'a göre kurtarıcı, koruyucu ve ecdat statüsünde duran kurdun Türk kültüründe halılarda, duvar resimlerinde, şaman aksesuarlarında görülmesi onun menşe mitlerinin başlıca unsuru olması ile ilgilidir. Kurt resminin bazı Türk boylarının bayraklarında yer alması bozkurdun resmi ecdatlık ve kurtarıcılık statüsünü de belirginleştirmiştir (2007:172). Bu durum kurdun Türklerde mitolojik inanca göre ongon olduğunun da göstergesidir. Kurt, Türkler arasında Tanrı'nın yeryüzünde zoomorflaşmış bir hali olarak Tanrıyı somutlaştırma anlayışı ile açıklanabilir. Türk topluluklarında birçok destan, masal ve efsanede kurt motifi ecdat ve kurtarıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Göçebe ve yarı göçebe Türk toplulukları, asıl geçim kaynağı olan hayvancılıktan dolayı yaşam alanı olarak geniş bir coğrafyaya yayılan kurt ile sıklıkla karşılaşmıştır. Bu durum karşısında örgütlü bir şekilde avlanan kurt, insanoğlunun dikkatini üzerine toplamıştır. Göçebe topluluklarda kurt, hem korkulan hem de saygı duyulan yırtıcı bir hayvandır. Kurdun üstün özellikleri ile Türklerin yaşam tarzı arasında sembolik bir bağ kurulmuştur. Kurt, doğası gereği örgütlü hareket eden bir hayvandır. Doğada mükemmel işleyen durumlar insanoğlu için örnek teşkil etmiştir. Türkler, kurdun avlanma tekniklerini kendilerine savaş stratejisi olarak benimsemiş ve savaş meydanlarında bu strateji ile büyük başarılar elde etmiştir. Türklerin örgütlenme biçimlerine önem vermesi, tarihte kısa sürelerde farklı devletlerin kurulabilmesi ya da yine örgütlenebilme becerileri ile doğrudan ilişkili olarak Mete'nin onluk sistemi geliştirmesi kurdun ulusal bir ongona dönüşmesine de neden olmuş olabilir.

Atasözleri sözlüğünde içinde kurt adı geçen otuz bir atasözü vardır. “*Köpeksiz sürüye (köye) kurt girer (iner), Çobansız koyunu kurt kapar.*” Atasözlerinde kurdun hayvancılıkla uğraşan toplulukların nazarında zarar verici ve avcı özelliği vurgulanmıştır.

“*Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur, Ardında yüz köpek havlamayan kurt, kurt sayılmaz.*” Atasözlerinde kurt yiğit tipi ile özdeşleşmiştir. Bu durum kurda duyulan saygıyı göstermektedir.

“*Kurt köyünü (tüyünü) değiştirir, huyunu değiştirmez, Kurt dumanlı havayı sever.*” Atasözlerinde ise kurdun tabiatı ile ilgili vurgu yapılmış, karakteristik özellikleri atasözlerine geçmiştir.

Diğer atasözlerinde kurt adı hayvancılıkla uğraşan toplulukların hayatları ile yakından ilgili olan çoban ve sürü bağlamında kullanılmıştır.

2.3. İnek-Öküz (Boğa)

Türklerde inek-öküz (boğa), tarım ve hayvancılık bağlamında önemli bir geçim kaynağıdır. Mitolojik olarak bu hayvanlar boynuz kültü altında Türkler tarafından kutsal olarak da kabul edilmiştir. Bayat'a göre Oğuz Han, daha eski mitolojik düşüncede üremeyi temsil eden Ay Tanrı'nın yerdeki simgesi olan boğa ile özdeşleşmiştir. Tanrıoğlu simgesi olarak Oğuzlar yerdeki boğa soyuna kendilerini dayandırmıştır. Oğuzların eski kaynaklarda Uz, Torki, 11. yüzyıldan sonra da Türkmen diye adlandırılmaları boğanın başka adı ile (*Uz, Torki, Türkmen, boğa veya boynuzlu hayvan anlamında olan kelimeler*) yer değiştirmesindedir. Eski Türkler, Ay'ı "gök sakallı boğa" şeklinde tasavvur etmişlerdir. Türkmenistan bölgesindeki Altın Tepe kazılarında alında yakuttan yapılmış Ay resmi olan kızıl boğa başı bulunmuştur. Masson'a göre, bu resimler Ay Tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Ay Tanrı'nın yerdeki sembolü olan boğa (öküz) tasvirleri daha çok Hakas Türklerine ait coğrafyada yapılan kazılarda da bulunmuştur. Bu resimlerde boğanın hilal şeklindeki boynuzları, bellerine atılmış kuyrukları onların gücü sembolize ettiklerini gösterir. Ayrıca eski Türk inancına göre boğa, Ay'ı (erkeği); inek ise Güneş'i (kadını) temsil etmektedir. Eski topluluklarda Ay, konar-göçerler, Güneş ise yerleşik hayatı yaşayanlar için bir tapınma aracıdır. Hunlardan itibaren Türkler, yavaş yavaş Güneş kültüne önem vermişlerdir. Bu durum Hunların bir kısmının yerleşik hayata geçmesi ile ilgiliyse de diğer taraftan Gök Tanrı'yı sembolize eden atın rolünün güçlenmesi ile ilişkilidir (2007: 192,274). Eskiden Altay Türklerinde, Hunlarda, Kırım Türklerinde, Kırgızlarda ve Anadolu'da dünyanın bir öküzün boynuzları üzerinde durduğuna dair mitolojik bir düşünce mevcuttur. Bu durum da boynuz kültü ile ilgilidir.

Yirmi bir atasözünde inek/öküz (boğa) adı geçmektedir. İnek, atasözlerinde varlık göstergesi, elde edilmek istenen şey, faydalı varlık anlamlarıyla kullanılmıştır. "*Komşunu iki inekli iste ki kendin bir inekli olasın*" atasözünde inek varlık sembolü olarak kullanılmıştır. Türk mitolojisinde ineğin Güneş kültüne bağlı kadın olarak tasavvur edilmesi onun bereket sembolizmi ile özdeşleşmesini sağlamıştır. İnek, hayvancılıkla uğraşan topluluklar tarafından etinden, sütünden, derisinden kısaca her şeyinden yararlanılan bir hayvan olması nedeniyle bereket ile ilişkilendirilmiştir.

Öküz, atasözlerinde tarımsal fayda bağlamında kullanılmıştır. "*Çifte gelmeyen öküz olsun, işe gitmeyen oğlun*", "*Harman döven öküzün ağızı bağlanmaz*" atasözleri tarımsal faaliyetler için söylenmiştir. Tarımda makineleşmeden önce öküz, tarımsal faaliyetlerin yapılması için vazgeçilmez bir hayvandır. İnsanların tarımsal faaliyetlerinde bu kadar önemli

olan bir hayvan, bazı atasözlerimizde vefasızlık yapılan bir durumu anlatmada da kullanılmıştır. “Arık öküze bıçak olmaz (çalınmaz)”, “İyiliğe iyilik olsaydı, koca öküze bıçak olmazdı” atasözleri bu durumu örneklendirmektedir.

“Kork aprilin(nisan) beşinden, öküzü ayırır eşinden”, “Ortaklık öküzden, başlı başına buzağı yeğdir” ve “Öküz öldü, ortaklık bozuldu (bitti)” atasözlerinde öküz, insan ilişkilerini anlatmak için bir aracı olarak, bazılarında ise mevsimlerin özelliklerinin anlatılmasında kullanılmıştır.

Atasözlerimizde inek/öküz (boğa) mitolojik kökeninden farklı olarak insanların tarım ve hayvancılık faaliyetlerindeki işlevine göre kullanılmıştır.

2.4. Yılan

Birçok ulusun mitolojisinde kendine yer bulan yılan, kendinden korkulan ve saygı duyulan bir hayvandır. Yılanın sürüngen, zehirli ve soğuk bir hayvan olması nedeniyle insanlar, yılanı karşı hafızalarında olumsuz bir tasavvur geliştirmiştir. Bedeninde barındırdığı ölümcül zehre karşı panzehiri de barındırmasından dolayı günümüzde tıbbın sembolü olarak asaya tırmanan iki yılan kullanılmıştır. Yılan, tarihte bazı topluluklarda Tanrı olarak kabul edilirken Tek Tanrılı dinlerle birlikte cennetten kovulan şeytan ile eşdeğer tutulmuştur. *Altay Yaratılış Destanında* yılan, Tanrı'nın yarattığı ağacın yemesi yasak olan meyvelerini koruyan hayvan iken ihaneti sonucu cezalandırılmış ve Erlik'le birlikte yer altına sürülmüştür. Türk mitolojisinde Erlik ile birlikte anılan yılan, yer altı ile ilişkili olup ölümü simgeleyen, sakınılan bir varlıktır. Çoruhlu'ya göre yılan, Türk mitolojisinde Kara Şaman ve Erlik ile ilişkilendirilen bir hayvandır. Kara renk sembolizminin olumsuzluğu altında, kolektif bilinçte yılan, istenmeyen, korkulan, değersiz ve yeraltı ile ilgili anlamları çağırır. Şamanların kıyafetlerinde ve başlarında yılan ile ilgili bazı sembollerin bulunduğu da görülmüştür. Türk toplumundaki “karayılan” algısı Yılan-Erlik ilişkisi ile ilgilidir (1998:186,187).

Atasözlerimizde yılan, ölümü simgeleyen Şeytan ile birlikte düşünülmüş ve korkulan bir varlık olarak mitik kökenden bağımsız bir şekilde kullanılmamıştır. On sekiz atasözünde yılan adı geçmekte olup hepsinde tehlike oluşturan, sevilmeyen, korkulan, soğuk, Şeytani bir hayvan olarak kullanılmıştır. “Yılanın dışı yumuşak, içi zehir”, “Yılanın akına da lanet karasına da”, “Bana dokunmayan (beni sokmayan) yılan bin yaşasın”, Her deliğe elini sokma, ya yılan çıkar ya çıyan”, “Sevda geçer yalan olur, sonra sokar yılan olur”

örneklerinde olduğu gibi yılan, ölüm ile ilişkili, uzak durulan, lanetlenmiş bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Turan, On İki Hayvanlı Türk Takviminde yılan yılını felaket yılı olarak değerlendirmiştir (2009:103).

2.5. İt/Köpek

Radlof'un derlediği *Türk Yaratılış Mitinde* insan yaratılırken Tanrı, insanın ve kutsal ağacın bekçiliğini köpek ve yılanla vermiş fakat köpek de yılan da Tanrı'ya ihanet etmiştir. *Başak, Yakut ve Altay yaratılış rivayetlerinde* Tanrı, ilk insanın bedenini yapıp onu koruması için tüysüz bir köpek yaratır ve insan örneğini korumasını söyleyerek ruh aramak için yola çıkar. Daha sonra Erlik çıka gelir. Köpek, Erlik'i görünce havlar ve insanın yanına yaklaşmak istemez. Fakat Erlik köpeğe yaklaşarak : "*Ben sana tüy vermeğe, insan örneklerini de canlandırmağa geldim. Sakın havlama!*" der. Köpek buna inanır ve susar. Şeytan köpeğe pisliğinden atar ve "*bunu ye*" der. Köpek pisliği yiyince tüy sahibi olur ve insanları Şeytan'a (Erlik'e) bırakır (Ögel, 1993: 465). Yaratılış mitlerinde yılan gibi köpek de Erlik ile iş birliği yapan, Tanrı'ya ihanet eden hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kolektif bilinçaltında köpek ihanet eden, değersiz bir varlıktır ve atasözlerimize de bu yönde yansımıştır.

İt/köpek kelimesinin geçtiği yetmiş üç atasözü vardır. Bu atasözlerinin çoğunda it/köpek olumsuz bir durumu karşılamak için kullanılmıştır. "*Ak köpeğin (itin) pamuk pazarına (pamuğa, pamukçuya)zararı vardır*" atasözünde köpek görünüşte renk sembolü ile iyi olarak karşılanmış ancak aslının kötüyü temsil ettiği değerlendirilmiştir. "*Köpekle yatan pire ile kalkar*" atasözünde ise köpek iyi olmayan kişiler için kullanılmıştır. "*İt ağzını kemik tutar*", "*İt itle gezer*", "*Kurban etiyle köpek tavlanmaz*" atasözlerinde de iyi olmayan kişiler kastedilmiştir.

"*Aç at yol almaz, aç it av almaz*", "*Karnı tok it gölgede yatar*", "*Aç it fırın duvarını deler*" atasözlerinde it/köpek, aç ve menfaati olan insan davranışlarının anlatılması için kullanılmıştır.

Köpek adı geçen diğer atasözlerinde köpek, kurtla karşılaştırılmış ayrıca sayıca çok olması ve değersiz bir şeyi sembolize etmek için kullanılmıştır. "*İt ulur, birbirini bulur*", "*İt iti ısırmaz*", "*İt derisinden post olmaz*" atasözlerinde it/köpek değersiz sıradan kişileri sembolize etmek için kullanılmıştır.

Türk mitolojisinde kutsal bir hayvan olan kurt karşısında it/köpek değersiz bir hayvandır. Hayvancılık ile uğraşan topluluklarda vahşi hayvanlara karşı sürüyü koruyan bekçi olarak görülen it/köpek, yarar sağlasa da bilinçaltında değersizleşmiştir. Ayrıca Türk halk inanışlarında *Alkarısı ve Çarşamba Karısı*, it/köpek kılığında insanlara görünen demonik varlıklardır. Bu durum mitolojik kökünde köpeğin şeytan ile işbirliği yaptığı anlayışı yatmaktadır.

2.6. Domuz

Türk mitolojisinde domuz kutsal bir hayvan olarak kabul görmemiştir. Bir av hayvanı olarak avlanıp tüketildiği bilinmektedir. Ögel, Batı Asya'da domuzla yiyecek olarak itibar edilmediğini ancak Çin kaynaklarına göre Doğu Orta Asya'da ekonomik bir hayvan olarak değer verildiğine değinmiştir. Ayrıca Ögel, Türklerin domuzla “*donguz*” “*tonguz*” dediklerini, bu ifadenin Sibiryalı halklarından olan Tunguzların isminin kökeni ile ilişkili olacağını da düşünmüştür (1993: 4). Bu açıklamalara göre Proto-Mogollar için kutsal bir hayvan olan domuz, Türkler için kutsal olarak görülmemiştir.

Tespit edebildiğimiz yedi atasözünde domuz adı kullanılmıştır. “*Domuzdan toklu çıkmaz (doğmaz)*”, “*Domuzun kuyruğunu kes yine domuz*”, “*Güttüğüm domuzu bana öğretme*”, “*Domuz derisi post olmaz eski düşman dost olmaz*” atasözlerinde domuz adı olumsuz anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Atasözlerinden hareketle Türk toplumunun domuzu sevmeyen, lanetli bir hayvan olarak gördüğü söylenebilir.

İslamiyet’te domuz lanetlenmiş hayvandır. Türkler, İslamiyet’i kabul ettikten sonra mitolojik bilinçten gelen arka plan ile domuzu lanetli bir hayvan olarak görmüşlerdir. Domuzun atasözlerimizde mitolojik kökene bağlı olarak olumsuz anlamda kullanımı görülmektedir.

2.7. Aslan

Aslan, doğadaki güçlü hayvan algısına paralel olarak toplumların kültürlerinde koruyucu güç ve kuvvet sembolü olan bir figürdür ve tarihte pek çok medeniyet tarafından hükümdarlığın simgesi olarak kullanılmıştır. Öztürk’e göre, Türk ve Moğol boylarına ait olan efsanelerde mavi kurt ve mavi aslan önemli bir figürdür. Şaman ayinlerinde aslan kabartmalı figürler, ölünün ruhuna gökyüzü seyahatinde yardımcı olan ruhları sembolize eder. Türklerin kullandığı hayvan sembolleri geçmişteki inançları olan Gök Tanrı dini ve Türk töresiyle ilgiliyken, bazıları da Türklerin sonradan benimseyip etkisi altında kaldıkları Hıristiyanlık,

Budizm, Maniheizm gibi dinlerle ilgilidir. Aslan, Hunlarda bir motif ya da simge olarak sanat eserlerinde kullanımının yanı sıra hükümdar isimlerinde de kullanılmıştır. Turfan Uygurları, hükümdarları han unvanını kullanmaya başladıktan sonra “Arslan”, unvanını alan Hanların da olduğu bilinmektedir. Türkler, İslamiyet’le birlikte İslami efsanelerin etkisi ile hem Hz. Ali hem de Hz. Hamza’yı kahramanlık ve cesaretleriyle “*Allah’ın aslanı*” olarak nitelendirmiştir. Karahanlılarda, Büyük ve Anadolu Selçuklularda aslan, hükümdarlık simgesi olarak kullanılmıştır (2019: 20, 23, 26).

İçinde aslan adı geçen on dokuz atasözümüz vardır. Aslan figürü atasözlerimizde tarihsel bilinçle güç ve kuvvetin sembolü olarak kullanılmıştır. “*Aç aslandan tok domuz yeğdir*”, “*Aç kurt aslana saldırır*”, “*Al aslan tutar, güç sıçan tutmaz*”, “*Her yiğidin gönlünde bir aslan yatar*”, “*Aslan kükrerse atın ayağı kösteklenir*”, “*Ekmek aslanın ağzında*” atasözlerinde aslan güç ve kuvveti temsilen kullanılmıştır.

Dede Korkut Kitabı’nda Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü Boyda Aruz Koca’nın oğlu Basat, düşman baskımında düşer ve onu aslanlar bularak büyütür. Basat, kökünde gücünü ve savaşçılığını kendini büyüten aslanlardan alır ve böylece Tepegözü öldürür (Tezcan ve Boeschoten, 2001:146). Mitolojik kökünde aslanın gücü ve savaşçılığı, anlatılarda kahramana geçmiştir. Atasözlerimizde de aslan, mitolojik algı ve anlamında olduğu gibi güç ve kahramanlığın simgesi olarak kullanılmıştır.

2.8. Ayı

Türk mitolojisinde ayı, kütleleşmiş bir hayvandır. Hançerlioğlu’na göre Türk inaniş tarihinde ayı, insana benzetilmiş ve insan soyundan sayılmıştır. Ayının içinde kutsal bir varlığın bulunduğu inanılmıştır. Şamanist düşünce sisteminde ayı, kutsal bir hayvan olarak orman ruhu ile ilişkilendirilmiş, Kıpçaklar ayıya “baba” demişlerdir. Bu sebepten dolayı Kıpçaklar, ormana girdiklerinde ayının adını ağızlarına almamışlardır (1975: 84,85). Bayat’a göre de Altay, Sayan ve Sibirya Türklerinde ayı, ormanın koruyucu ruhu olarak görülmüştür. Ormanlık bölgelerde yaşayan avcı-toplayıcı olan Türk boylarında ayının adının söylenmesi tabudur. Şaman anlatılarında da şamanların ayıya dönüşüp düşmanları ile savaşması dinsel/büyüsel bağlamda ayının kutsallığının göstergesidir (2012: 170-171). Ögel, Sibirya şamanlarının ayı postu giydikleri, üzerinde çeşitli ayı kemiklerinden süslerin bulunması ile temas ve taklit büyüü yaptıklarına değinir ve bu durumun onların dini/büyüsel hayatlarında ayının önemini gösterdiğine işaret eder. Ayrıca Ögel, şamanın ayın sırasında çizmelerinin burun ve topuk kısımlarını aynen ayı ayağına benzettiği, Şamanın “demir eldiven” ve “takma

dişler” ile büyüsel ayinini ayı ile özdeşleşerek yaptığından da bahseder(1993: 38, 39). Çoruhlu’ya göre ayı, Orta ve İç Asya’daki Türk topluluklarında ongon olarak görülmektedir. Başkurtlar gibi kimi Türk boyları ayıyı ata sayıp ayıdan türediklerine inanıyorlardı. Ayı için kullanılan kimi sözcükler de ata anlamına gelmektedir. Ayının dini bakımdan önemi Türkler arasında Budist devirde de şekil ve mantık değiştirerek devam etmiş, İslamiyet'ten sonra ise ayının önceki inançlara bağlı rolünün izleri halk arasında devam etmekle beraber zaman zaman kaybolmuştur (2014: 115-117).Bu durum atasözlerinde ayının mitolojik kökeninden uzak, olumsuz anlamda kullanılmasında görülmektedir.

Ayı adının geçtiği on bir atasözü vardır. Atasözlerinde ayı bazen olumlu bazen de olumsuz durumları sembolize edecek şekilde kullanılmıştır. Bunlardan iki tanesi “*Armudun iyisini aylar yer*” atasözünün farklı versiyonudur. Bu atasözlerinde armut iyiyi, ayı ise iyiyi yakışmayanı sembolize etmektedir.

“*Çalı idi çırpı idi, evim idi ya, ayı idi uyu idi, kocam idi ya*” atasözünde ayı, kötünün iyisi anlamında kullanılmıştır. Diğer atasözlerinde ise ayının sembolik bir karşılık ifade edecek şekilde kullanılmadığı tespit edilmiştir.

2.9. Fare/Şıçan

Fare/sıçan doğası gereği insanların yakınında yaşayan bir hayvandır. İğrenilen ve sevilmeyen bir hayvan olan fare/sıçan, halk anlatılarına da genelde bu yönü ile geçmiştir. On İki Hayvanlı Türk Takviminde ilk yılın fare yılı olması, Orta Asya’da anlatılan birçok masal ve efsanede farenin yer alması, fare/sıçanın insanlara yakın yaşam alanından kaynaklı ilişkisi ile ilgilidir. Bununla birlikte fare/sıçan, Türk mitolojisinde bir ongon veya sembol değildir. Ögel, Çin kaynaklarına dayandırdığı bilgiye göre Hunların, eskiden çocuklarını koyunların üzerine bindirip ellerine çocuk ok ve yayı vererek fare avladıklarından bahseder. Bu av alıştırmada av rolünü üstlenen fare, bilinen ev faresi değil tarla faresidir (1995: 545,546). Ayrıca On İki Hayvanlı Türk Takviminde ilk yılın fare/sıçan yılı olması Kaşgarlı Mahmud’un anlattığı şu efsaneye dayanmaktadır:

"Bir Türk hakani, yıllarını şaşırmiş ve bir takvim yaptırmak istemiş. Bir gün süre avında, askerleri, hayvanları sürmüşler ve bir ırmağa getirmişler. Çevrilen hayvanlardan on iki tanesi, yüzerek ırmağı geçmişler. İrmağı ilk geçen hayvan, sıçgan (yani fare) olmuş. Bunun için de Türk takviminin ilk yılma, 'sıçgan yılı' denmiş"(2005: 173).

On üç atasözünde fare/sıçan ismi geçmektedir. Fare atasözlerimizde küçüklüğü (önemsizleme), çabukluğu ve kedi-fare ilişkisi bağlamında kullanılmıştır. “*Dağ doğura doğura bir fare doğurmuş.*” atasözünde fare önemsiz bir sonuç anlamında kullanılmıştır. “*Fare çıktığı deliği bilir*” ve “*Sıçan deliğe sığmamış, bir de kuyruğuna kabak bağlamış*” atasözlerinde fare/sıçan olumsuz anlamda kullanılmıştır. “*Al aslan tutar, güç sıçan tutmaz*” atasözünde ise fare, hem küçük olması hem de zeki olması yönüyle kullanılmıştır.

On İki Hayvanlı Türk Takviminde sıçan yılı, karışıklığın ve felaketin olacağı yıl olarak değerlendirilmiştir (Turan, 2009: 101)

2.10. Koyun/Koç

Türk mitolojisinde koyun/koç kült bir hayvandır. Türklerde koç; motif olarak güç, hâkimiyet ve koruyuculuğun sembolü olarak kullanılmıştır. Koça güç, hâkimiyet ve koruyuculuk sembolünü veren temelde boynuzlarıdır. Boynuz, Türk mitolojisinde arkaik bir unsurdur ve gücü simgeler. Güç sembolünün altında koruyuculuk da bulunmaktadır. Boynuzlu bir hayvan olarak koç, Eski Türkler tarafından kurban törenlerinde Tanrı’ya sunulmuştur. Türkmen’e göre Türklerin ve Moğolların göçebe hayat tarzlarından dolayı en önemli besin kaynağı koç ve koyundur. Türklerin ve Moğolların bu ekonomik şartlarının büyüdüğü dinî inançlarına da yansıdığı, ilk önce inanç kaynağı olarak yüceltilen hayvanlardan bazıları daha sonra insanın da ondan türediği gerçeğine kadar gelişmiştir. İslamiyet’ten önce de Türkler Gök Tanrı’ya koyun ve koç kurban ederlerdi. Tanrı’ya kurban edilecek hayvan da özel olmalıdır. Beyaz koyun, Altaylarda, göğe kurban edilmekte ve ağzı bağlı hâlde iken bağırsağı kurbanların kabul gördüğü anlamına gelmektedir (2008: 505). Tarihte Akkoyunlular ve Karakoyunlular adlı Türk boyları da bulunmaktadır. Ayrıca Doğu Anadolu ve Azerbaycan’da koç figürlü birçok mezar taşı da bulunmaktadır. Alyılmaz, koçun hem geçmişte hem de bugün Türk boy ve topluluklarında erkekliği, üretkenliği, bolluğu, bereketi; yiğitliği, yürekliliği, savaşçılığı, kahramanlığı, cesareti ve asaleti temsil ettiğini, bundan dolayı koç tasvirleriyle, damgalarıyla ve heykelleriyle eski dönemlerden bugüne kadar Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları her bölgede dini ve sosyal hayatlarında önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir (2015: 479).Çay’a göre koç, Türkler arasında ongondur. Eski Türk inancına göre pars, kaplan, arslan gibi yırtıcı hayvanlar gündüzü, geyik, dağkeçisi, koç/koyun, boğa gibi çift tırnaklı hayvanlar ise geceyi temsil etmektedir. Koç/koyun yer-su iyelerine karşı kurban olarak sunulmuştur. Kötü ruhlardan, tılsımdan ve nazardan korunmak için koç boynuzu veya koyun/koç heykeli koruyucu bir unsur olarak Hunlardan beri günümüze kadar gelmiştir. Bugün bile Anadolu'nun birçok yerinde evlerin kapısının üzerine koç kafası, koç

boynuzları, geyik boynuzları asma geleneği tamamen kötü ruhlardan ve nazardan korunmak içindir (1990: 62).

Hayvancılık ile geçinen toplulukların sürüler halinde beslediği hayvanlardan biri olan koyun/koç tabiatı gereği uysal bir hayvandır. Koyun/Koç halkların besin kaynağının yanında (yünü, derisi vb.) önemli bir ekonomik kaynaktır. Koyun/koç toplumların sözlü ürünlerinde de uysallığı ve bereketi ile özdeşleşmiş şekilde kullanılmıştır.

Koyun/koç adı, otuz atasözünde geçmektedir. Koyun/koç bazı özellikleri ile insan ve toplum davranışlarına yönelik mesajlar vermek için atasözlerinde kullanılmıştır. Koyun, hayvancılık bağlamında kullanılırken; koç, “*Koç yiğit bunalıp ölmez*” atasözünde olduğu gibi mitolojik kökene bağlı, yiğitliği ifade eden sembol olarak kullanılmıştır. “*Koyunu yüze getir, el onu bine yetirir*”, atasözünde insanların abartarak konuşmayı sevdiklerini; “*Kaybolan koyunun kuyruğu büyük olur*”, atasözünde ise kaçırılan, kaybedilen fırsatların gözde büyütüldüğünü anlatmak için koyun adı kullanılmıştır. Diğer atasözlerinde koyun-kurt, koyun-çoban ilişkileri üzerinden mesaj verilmiştir.

Renk sembolü altında koyun, iyi-kötü anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. “*Ak koyunu gören içi dolu yağ sanır*”, “*ak koyunun kara kuzusu da olur*” şeklindeki atasözlerinde ak iyiyi, kara kötüyü temsilen kullanılmıştır.

On İki Hayvanlı Türk Takviminde “koyun yılının” bolluk içinde geçeceği, fitne ve karışıklığın kısa zamanda çözümleneceği inancı vardır (Turan, 2009: 104).

2.11. Tavuk/Horoz

Birçok uygarlığın mitolojisinde horoz, güneşin ve gururun sembolüdür. İran mitolojisinde Mitra inancına bağlı olarak yeniden dirilişin ve ışığın habercisi horozdur. Şamanist inançta horoz, kötü ruhları kovan bir hayvan olarak görülmüştür. Türk tarihinde altın tavuk/horoz hükümdar ailesini, gümüş tavuk/horoz ise hükümdar ailesinden olmayan soylu kişileri temsilen kullanılmıştır. Tavuk, On İki Hayvanlı Türk Takviminde yıl sembollerinden birisidir. Türk kültüründe özellikle Bektaşî ve Alevilerde horozla ilgili inanışların yaygınlığı, bu inanışların bir geleneğin devamı olduğunu göstermektedir (Çatalbaş, 2011: 53). Ayrıca Türk kültüründe gerdekten önce damat ve geline tavuk eti yedirilerek tavuğun döl ve bereket yönünün temas büyüsü yoluyla aktarımının insana geçmesi amaçlanmaktadır (Akalin, 1993: 123) Hunlara ait kurganlardan çıkan bazı giyim malzemelerinde tavuk ve horoz figürü kullanılmıştır. Hunlarda hükümdar ailesinin sembolü

olarak altın tavuk figürü, barış sembolü olarak da tavuk figürü kullanılmıştır (Çoruhlu, 1998:168).

Otuz bir atasözünde tavuk/horoz adı kullanılmıştır. Bunlardan iki atasözünde tavuk ve horoz adı birlikte kullanılmıştır. İçinde tavuk geçen atasözlerinde; kaz, horoz, yumurta kelimeleri de sıkça kullanılmıştır. Bazı atasözlerinde tavuk ve kaz karşılaştırılarak iyi ile daha iyi arasında insanların yaptığı tercihlere gönderme yapılmıştır. “*Horoz evlenir, tavuk tellenir, “Beş tavuğa bir horoz yeter”* atasözünde tavuk ve horoz, sembolik olarak kadın-erkek ilişkisini yansıtmıştır.

Turan, On İki Hayvanlı Türk Takviminin tavuk yılını bereket yılı olarak değerlendirir. Fakat bu hayvanın yiyeceğini karıştırdığından dolayı olumsuz bir durum oluşturabileceğine de dikkat çeker (2009: 104)

Atasözlerimizde kullanılan tavuk/horoz adları Türk mitolojik sistemindeki algıyla örtüşmemektedir.

2.12. Deve

Zorlu doğa koşullarının vazgeçilmez yük hayvanı olan deve, Türklerin ekonomik hayatında önemli bir yere sahiptir. Deve, Türkler için dini hayatlarında da bir kurban hayvanıdır. *Dede Korkut Kitabının* birinci boyu olan *Dirse Han Oğlu Boğaç Han'da* Bayındır Han büyük bir ziyafet hazırlar ve attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirir (Ergin 1989: 81). Hayvancılıkla uğraşan topluluklarda at ve koyundan sonra en önemli hayvan, devedir. Erkek deve anlamına gelen “Buğra” kelimesi, köken mitinin dönüşümüne bağlı olarak kalıplaşan model-sembol şeklindeki temel göstergeleri, özellikle Karahanlı hükümdarına verilen unvanlarda görülür (Roux 2005: 116).Türk kültüründe deve, koruyucu bir ruhtur. Manas’ın doğumundaki duada deve ve devecilerin koruyucu ruhu Oysul Baba adına dua edilir.

Doğduğun kutsal yerler, görünsün sana her dem!

Sol yanında Oysul-Baba, boğa yaratsın Bakay!

Sol yanında Koca-Hızır, uyusun baksın Bakay (Ögel 1995: 539).

Atasözlerimizin yirmi dört tanesinde deve adı geçmektedir. “*Deve yerine deve çöker”* atasözünde değerli zengin anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır. Ayrıca “*Deveci ile görüşen kapısı yüksek açar”* atasözü deve sahiplerinin zenginliğini destekler niteliktedir.

Atasözlerinde deve, Türk mitolojisindeki algılanışından farklı olarak fiziki ve karakteristik özellikleri bağlamında kullanılmıştır.

2.13. Keçi

Türk mitolojisinde dağ keçisi kutsal bir hayvandır. Orhun Yazıtları'nda da görülen dağ keçisi damgası doğuda Moğolistan, batıda Altay bölgesine kadar geniş bir alana yayılmıştır. Radloff, Kül Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında, eski Türk dönemlerine ait objelerdeki dağ keçisi damgalarını “Han damgası” olarak değerlendirmiştir (Graç, 2008: 210). Koç, öküz gibi hayvanlarda olduğu gibi keçinin de kült bir hayvan olarak değerlendirilmesini boynuz kültürüne bağlayabiliriz. Çoruhlu'ya göre Eski Türklerde dağ keçisi “sıgun” kelimesiyle ifade edilir ve bu kelime aynı zamanda geyikle ilgilidir. Bu nedenle Türk mitolojisinde dağ keçisi sembolizmi geyikle birleşmiştir. Ayrıca Taoizmdeki kutlu dağ efsanesinde, dağ keçisi sıgun otundan yiyerek ölümsüzlük kazanmış ve ölümsüzlük sembolü olarak görülmüştür (1998: 173). Bayat'a göre Ay kültürünün yerdeki temsilcisi olan dağ keçisi ve geyik, Hun ve Göktürk dönemlerinde hükümdarlık simgesi olarak kullanılmıştır (2007: 277).

Yirmi bir atasözünde keçi/oğlak adı geçmektedir. Keçi adının geçtiği atasözlerinde mitolojik bağlamından uzak, keçinin inatçı özelliği ve tabiatı ile ilgili diğer özelliklerinin kullanımını “*Keçi geberse de kuyruğunu indirmez*”, “*Keçi nereye çıkarsa oğlağı da oraya çıkar*” atasözlerinde görebiliriz.

SONUÇ

Geçmişin ışığında ata olarak kabul ettiğimiz kişilerin tecrübelerine dayalı, doğrudan veya sembollerle nasihat verip yol gösteren sözlü kültür ürünü olan atasözleri, kolektif bilinçte genel kuralları ihtiva etmektedir. Atasözlerinde tecrübelere dayalı nasihatler genellikle benzetmelere dayalı semboller ile verilir. İlk zamanlardan bu yana tabiatla iç içe olan insanoğlu, hayvanları yakından takip etmiş ve bazılarının üstün özelliklerini bazılarının da sıradan, bayağı hallerini algı ve anlam dünyasında şekillendirmiştir. Sözün sıcaklığı bağlamında sözün etkisinin verimli olması için üstü kapalı verilmek istenen mesaj, hayvan karakteristik özelliklerinin insana yüklenmesi ile sağlanmaya çalışılmıştır. Doğada üstün özelliklere sahip hayvanların sembolik olarak sosyal toplum içerisinde kendine saygı duyulan kişilerin durumunu pekiştirmek için kullanılırken, sıradan, hoş karşılanmayan insanlar da yine doğadaki özelliklerine göre aşağı görülen hayvanlarla sembolik manada özdeşleştirilmiştir.

Hayvanların insanların algı ve anlam dünyasında şekil kazanması mitolojik döneme dayanmaktadır. Menşeyen mitleriyle kutsal alanda doğadaki üstün özellikli hayvanlar yüceltilirken, doğada aşağı bir durumda görülen hayvanlar da ya şeytanleştirilmiş ya da önemsizleştirilmiştir. Sözlü kültür ürünlerinde geçen hayvan motifleri de mitolojik dönem algısından bağımsız düşünülemez. Ancak mitolojik dönemden sonra kabul edilen dinlerin etkisi ile insanların algılarında değişiklikler olmuştur. İnsanlar dini hayatlarından bağımsız olarak sosyo-ekonomik işlevlerine göre hayvanlara bakış açısını değiştirmiştir.

At, kurt ve aslan atasözlerimizde hep olumlu anlamda kullanılırken; yılan, domuz, fare/sıçan ve it/köpek olumsuz anlamda; ayı, hem olumlu hem de olumsuz anlamlarda kullanılmıştır. Koyun/koç, keçi, inek/öküz, deve ve tavuk/horoz mitolojik kökeninden uzak hayvanın tabiatı veya ekonomik işlevine göre atasözlerimizde sembolik anlam kazanmıştır.

Atasözlerimizde adı geçen bazı hayvanların mitolojik kökeninden uzak, farklı anlamlarda kullanılmasının temelinde insanların hayvanları sosyo-ekonomik işlevine göre algı ve anlam dünyasında yeniden tasavvur etmesi yatmaktadır. Kolektif düşünce zamana, mekâna ve şartlara göre biçim değiştirerek varlığını sürdürür ve bu durum da atasözlerine yansır. Mitolojik kökende at, kurt ve aslana duyulan saygı; yılan, fare/sıçan, domuz gibi hayvanlara duyulan korku ve nefret günümüzde dahi olumlu/olumsuz olarak kültürel bellekte devamlılığını korurken inek/öküz (boğa), ayı, keçi, tavuk/horoz gibi hayvanların adları atasözlerinde zamana, mekâna ve şartlara göre mitolojik kökeninden farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Kültür, süreklilik içinde varlığını korur ve yeni yeni ortamlara da ayak uydurur. Kısaca atasözlerinin oluşum zamanı bilinmediği için atasözlerinde geçen hayvan motifleri, mitolojik kökenle bağlılığını kolektif bilinçteki yeni durumlara göre oluşan algı ve anlamlara göre sürekliliğini koruyabilmiştir.

KAYNAKÇA

Akalın, L.S. (1993). *Türk Folklorunda Kuşlar*. Ankara: Ersan Matbaası.

Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Aydın, N.(2018). “Kız-Kadın Kimliğinin Oluşumu ve Kadına Bakış Bağlamında Toplumsal Algıya Yön Veren Atasözleri” *Sefad*, (39). 169-180.

Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi*. 1. Cilt. İstanbul: Ötüken Yayınları.

- Çatalbaş, R. (2011). “*Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi*”. Turan-sam 3(12), 49-60.
- Çay, A. (1990). *Türk Milli Kültürüne Hayvan Motifler I: Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler*. Ankara: TKAE.
- Çelik, A. (2020). *Kırgız Arkaik Destanları ve Mitoloji*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: AKMY.
- Çoruhlu, Y. (1998). *Türk Mitolojisinin ABC’si*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2014). *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*. Konya: Kömen Yayınları.
- D. Graç (2008). “*Eski Türk Dönemine Ait Dağ Keçisi Damgalarının Tarihlendirilmesi ve Anlamlandırılması Üzerine*”(Çev. K. Alyılmaz, S. Dinç) A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı 37, s. 209-230.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1975). *İnanç Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Karadavut, Z. (2010). “*Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar*”, Milli Folklor, 22 (85), s. 71-80.
- Kaşgarlı Mahmut (2005). *DîvânüLügati’t- Türk*. (Düz. S. Erdi, S. T. Yurteser). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Oy, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Ögel, B. (1993). *Türk Mitolojisi*. 1. Cilt. Ankara: TTK Yayınları
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi*. 2. Cilt. Ankara: TTK Yayınları
- Öztürk, Ş. (1999). “*Türk Kültüründe Aslan*”. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi C2.S.2 18-39.
- Roux, J.P. (2005). *Orta Asya’da Kutsal Bitki ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: YKY.
- Turan, O. (2009). *On iki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul: Ötüken Yayınları

Türkmen, F. (2008). “Azerbaycan’daki Koç Şekilli Mezar Taşlarının Folklorik Açıdan Değerlendirilmesi.” Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN Armağanı, Ankara: Akçağ Yay., 503-513.

İNTERNET KAYNAKÇASI

Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. (2021,10 Nisan). <https://sozluk.gov.tr/>